

Een methodologisch kader voor case study onderzoek naar de ruimte van het wonen

Voortgangsrapport Onderzoeksluik Wonen 2.A.II. Kwalitatieve analyse van het woningbestand,
(werkjaar 2007)

Michael Ryckewaert

Promotor: Bruno De Meulder

Met medewerking van Karen Landuydt

Onderzoeksgroep
Stedenbouw en
Architectuur

Research Group
Urbanism and
Architecture

Auteurs:

Michael Ryckewaert

Karen Landuydt

Datum:

21 februari 2008 (met minimale vormelijke wijzigingen dd. 15 oktober 2009)

Verantwoordelijke uitgever:

Onderzoeksgroep Stedenbouw en Architectuur – K.U.Leuven

Kasteelpark Arenberg 1 bus 2431 – 3001 Heverlee

Tel: +32 (0)13/32 13 29

Email: michael.ryckewaert@asro.kuleuven.be

&

Steunpunt Ruimte en Wonen

Kasteelpark Arenberg 51 bus 2429 - 3001 Heverlee

Tel: +32 (0)16/32 13 36

Email: info@steunpuntruimteenwonen.be

Dit rapport kwam tot stand met de steun van de Vlaamse Gemeenschap: Programma Steunpunten voor Beleidsrelevant Onderzoek. In deze tekst komt de mening van de auteur naar voor en niet die van de Vlaamse Gemeenschap. De Vlaamse Gemeenschap kan niet aansprakelijk gesteld worden voor het gebruik dat kan worden gemaakt van de meegedeelde gegevens.

This paper has been realised with the support of the Flemish Community: Program for Policy Research Centres. The text contains the views of the author and not the views of the Flemish Community. The Flemish Community cannot be held accountable for the potential use of the communicated views and data

Inhoud

Vooraf	4
De architectuur en nederzettingspatronen van het wonen als focus	5
Complementaire begrippenparen	6
Woningvraag / woningaanbod – woonconsument / woningbestand – ruimtegebruik / morfologie	6
<i>Woningmarkt benadering</i>	6
<i>De functionalistische visie op ruimte. Directe relatie tussen morfologie en ruimtegebruik</i>	7
Voorbij economisch en ruimtelijk determinisme	8
<i>Levenstijlen en woonmilieus als complement van een complexe woningmarkt-benadering</i>	8
<i>De relatie ruimtegebruik – morfologie gedeconstrueerd. Woonpraktijken en de ruimte als scène</i>	9
De productie en transformatie van de ruimte van het wonen	11
De rol van actoren, woonmodellen en discours	11
De historische gelaagdheid van de ruimte	12
De woonomgeving als onderzoekscategorie	13
Onderzoeksmethode	15
Kwalitatief case study onderzoek	15
Morfo-typologische methode als uitgangspunt	16
<i>Morfo-typologische methode. De relatie tussen woningtypologie en weefsel</i>	16
<i>Ruimtelijk structurerende werking van historische nederzettingspatronen</i>	17
Uitbreiding van de morfo-typologische methode	17
<i>Gebruik en beleving van de ruimte via observatie (en interviewtechnieken)</i>	17
<i>De rol van discours in de productie van de ruimte</i>	18
<i>Typologieën van woningen en woonomgevingen als sleutel tussen kwalitatieve gegevens en gebiedsdekkende data</i>	18
<i>Van descriptie en interpretatie naar scenario ontwikkeling</i>	19
De keuze van ‘snedes’ uit het territorium als onderzoeksgebied. Afstemming op bestaande gebiedsindelingen	21
Bibliografie	26

Vooraf

Deze tekst brengt verslag uit van het onderzoek van OSA in het kader van het eerste werkingsjaar van het Steunpunt Ruimte en Wonen in het luik Wonen 2.A.II *kwantitatieve analyse van het woningbestand*.

De tekst bevat het methodologisch luik dat het conceptueel kader van OSA verduidelijkt en positioneert in de diverse benaderingswijzen in het SRW, en de gehanteerde methode toelicht. Een methode voor het selecteren van studiegebieden wordt voorgesteld.

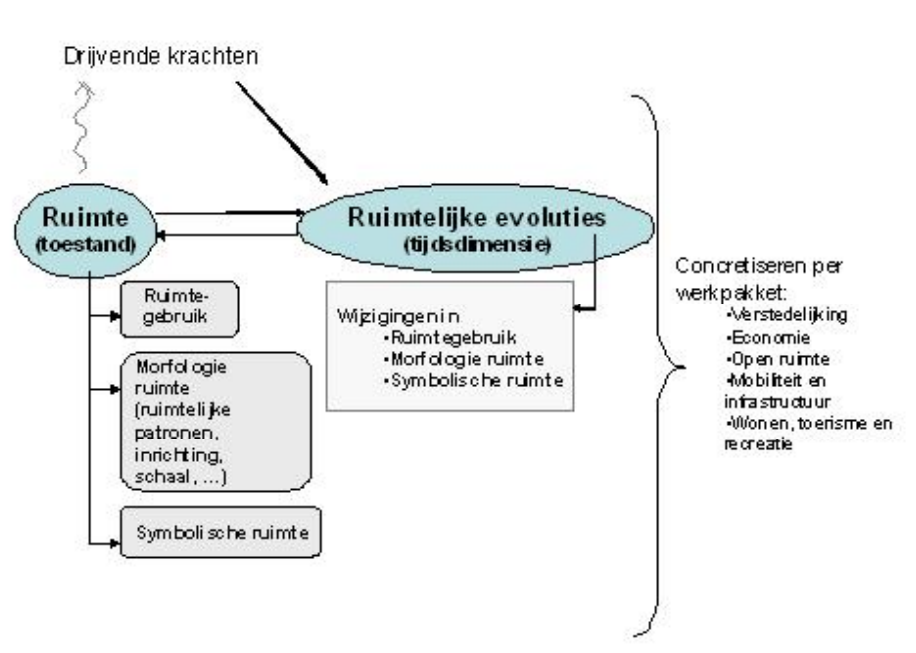
De architectuur en nederzettingspatronen van het wonen als focus

In deze nota positioneren we het kwalitatieve onderzoek naar het woningbestand in relatie tot de ruimere methodologische en conceptuele opzet van het Steunpunt Ruimte en Wonen. Daarbij wordt een begrippenkader uitgezet voor dit onderzoeksluik. Dit luik neemt de concreet gebouwde werkelijkheid van het wonen tot onderzoeksobject, de architectuur en de nederzettingspatronen van het wonen.

Hoe positioneert deze conceptie van het wonen zich tot de methodologische kaders zoals uitgezet in het steunpunt? Als basis hiervoor geldt de algemene referentietekst voor het SRW.¹

Het onderzoek van het luik Wonen in het SRW wordt in belangrijke mate bepaald door een marktbenadering. Dit laat toe de diverse sociaal-economische dimensies van het wonen te vatten. Het ruimtelijk onderzoek in het SRW is van zijn kant gestructureerd door een concept dat uitgaat van 3 dimensies van de ruimte, de morfologische, de symbolische en het gebruik dat van de ruimte gemaakt wordt. Hieraan wordt een tijdsdimensie toegevoegd, wat toelaat ruimtelijke evoluties te identificeren.

(Figuur 1.)

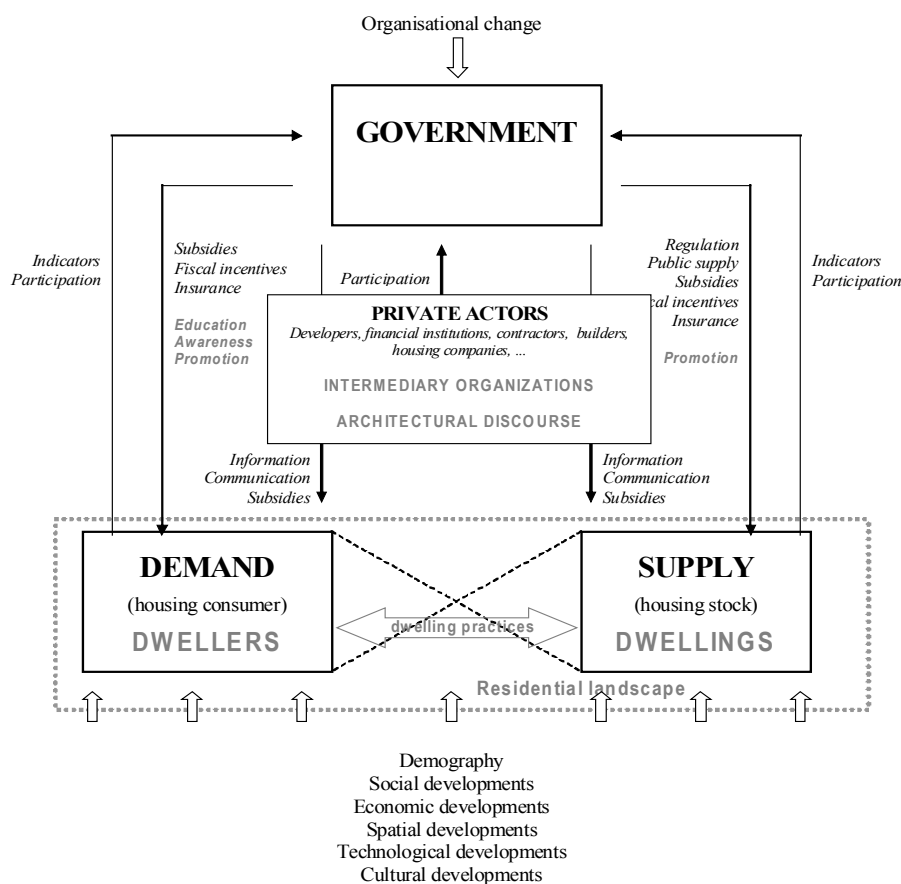
Figuur 1. Bron: Steunpunt ruimte en wonen. *Algemene referentietekst*, 5 december 2007.

Complementaire begrippenparen

Woningvraag / woningaanbod – woonconsument / woningbestand – ruimtegebruik / morfologie

Woningmarkt benadering

Het woon-onderzoek in het SRW gaat uit van een woningmarkt-benadering.² Het maakt een onderscheid tussen een woningvraag enerzijds en een woningaanbod anderzijds. Deze structurering werd overgenomen in het SRW waarin het woononderzoek gestructureerd is in onderzoeksluiken die enerzijds de woonconsument als focus hebben en onderzoeksluiken die het woningbestand als focus hebben. De relatie tussen beide wordt in eerste instantie bepaald door marktmechanismen. In deze marktmechanismen spelen diverse private partijen een rol. Daarnaast speelt de overheid een rol in het bijsturen van marktprocessen vanuit vooropgezette beleidsdoelstellingen. De context waarin deze markt zich afspeelt wordt bepaald door demografische, sociale, economische, ruimtelijke, technologische en culturele processen (Figuur 2).

Figuur 2. Bron: Steunpunt Ruimte en Wonen, *Aanvraag tot erkenning en financiering als steunpunt voor beleidsrelevant onderzoek*, augustus 2006

² Een conceptueel kader dat door het Kenniscentrum wonen werd gehanteerd en door deze partners in het SRW werd verdergezet. Steunpunt Ruimte en Wonen, *Aanvraag tot erkenning en financiering als steunpunt voor beleidsrelevant onderzoek*, augustus 2006.

Daar waar de ruimte in dit conceptuele kader als context verschijnt waartegen zich marktprocessen afspelen, komt in dit onderzoeksluik, en in het SRW in het algemeen, de ruimtelijke dimensie van het wonen als concreet onderzoeksobject naar voor. Conform de globale referentietekst worden zowel toestand als evoluties in overweging genomen. Het gaat dan om ruimtelijke veranderingen in de woningstock, met andere woorden veranderingen in de architectuur van woningen en hun stedelijke vorm –of neutraler- de morfologie van woonwijken. Daarbij gaat dit kwalitatief onderzoek in hoofdzaak in op processen die aan de ruimtelijke toestand en evoluties ten grondslag liggen.³

Beide benaderingen vullen elkaar aan en belichten in feite slechts andere dimensies van de dezelfde realiteit. De marktbenadering is immers goed te verzoenen met ruimtelijke benaderingswijzen van het wonen. Met name het begrippenpaar ‘woonconsument’ - ‘woningbestand’ is een indeling die in verschillende vormen ook ruimtelijke insteken toelaat.

De functionalistische visie op ruimte. Directe relatie tussen morfologie en ruimtegebruik

In zijn elementaire vorm komt deze indeling overeen met het onderscheid dat gemaakt wordt tussen de ruimte enerzijds en zijn functie of gebruik anderzijds die gangbaar is in diverse ruimtelijke benaderingen (zowel geografische als vanuit de ruimtelijke ordening). In de sociale geografie worden ruimtelijke patronen die het gevolg zijn van menselijke gedragingen in kaart gebracht. Dit resulteert in het onderscheiden van stedelijke modellen zoals de modellen van Christaller (centrale plaatsen)⁴ of stadsmodellen als deze van de Chicago-school (Park & Burgess).⁵

Ook in de ruimtelijke ordening treffen we een dergelijke ‘functionalistische’ benadering aan van de relatie tussen ruimte en ruimtegebruik. Uitgaande van een survey-traditie, die gericht was op het nauwgezet beschrijven, niet alleen van de fysieke ruimte (landschap, bodem) maar ook het menselijke gebruik dat van de ruimte gemaakt wordt,⁶ werd dit functionalisme vervolgens verheven tot een belangrijke doelstelling van stedenbouw en ruimtelijke ordening, die zocht naar een ‘rationele’ toebedeling van menselijke functies als wonen, werken, recreatie en verkeer in de ruimte.⁷ Deze functionalistische traditie in de ruimtelijke ordening en stedenbouw vierde hoogtij in de periode van het ‘modernisme’ (grosso modo vanaf het interbellum tot en met de jaren zestig) en werd nadien het voorwerp van kritiek. Met name de strikt functionalistische benadering werd afgewezen en er werd aandacht gevraagd voor de niet-strikt functionalistische dimensies van ruimtegebruik zoals betekenis van de plek, gehechtheid aan traditionele omgevingen, belang van erfgoed en dies meer. Nochtans blijft de functionalistische benadering een belangrijke rol spelen in

3 Daar waar de aanwezigheid van een bestaande, oudere stock van woningen in een woningmarktbenadering een contextelement is waartegen de marktprocessen zich afspelen (en misschien zelfs gezien wordt als een factor van gebrekkige afstemming van vraag op aanbod), verschijnen de productie- en transformatiemechanismen van dit patrimonium zelf en haar concrete ruimtelijke structuur als onderzoeksobject voor dit onderzoeksluik.

4 Walter Christaller, *Central places in southern Germany* (Englewood Cliffs NJ: Prentice Hall, 1966)

5 Robert Ezra Park, Ernest Watson Burgess, Roderick D. MacKenzie en Morris Janowitz, *The city, The heritage of sociology* (Chicago: University of Chicago press, 1974)

6 Michiel Dehaene, *A descriptive tradition in urbanism. Patrick Abercrombie and the legacy of Geddesian survey*, Niet gepubliceerde doctoraatsverhandeling (Leuven: KULeuven, 2002)

7 Cornelis Van Eesteren en Vincent Van Rossem, *Het idee van de functionele stad. Een lezing met lichtbeelden van 1928* (Rotterdam: Nai, 1997), Le Corbusier, *La Charte d'Athènes* (Paris: Plon, 1943), Le Corbusier en Jean Petit, *L'urbanisme des trois établissements humains, Cahiers forces vives* (Paris: Ed. de Minuit, 1959), Eric Mumford, *The CIAM discourse on Urbanism, 1928-1960* (Cambridge, MA: MIT Press, 2000)

de benadering van de ruimte. Getuige hiervan bijvoorbeeld de grote beleidsmatige aandacht die geschonken wordt (ook in het steunpunt) aan het in kaart brengen van de relatie tussen ruimte enerzijds en gebruik anderzijds, wat naar voor komt als een van de kerntaken (zie ruimtemonitor, ruimteatlas en ruimtemodel). Men zou zelfs kunnen spreken van een zekere 'revival' van de survey-traditie en van rationeel-comprehensieve benaderingen.⁸

Voorbij economisch en ruimtelijk determinisme

Levenstijlen en woonmilieus als complement van een complexe woningmarkt-benadering

Een strikt deterministische marktbenadering of eng-functionalistische ruimtelijke benadering wordt in het conceptuele opzet van SRW in de verschillende onderzoeksluiken overstegen. In de woningmarktbenadering gebeurt dit ondermeer door rekening te houden met een reeks van contextfactoren waarvan erkend wordt dat ze ingrijpen op de woningmarkt, en met de impact van het beleid. In de kwalitatieve onderzoeksluiken gebeurt dit door rekening te houden met dimensies die veelal moeilijk te vatten zijn in data-gesteund onderzoek.

In onderzoeksluik 2.B.II wordt ondermeer gewezen op de complexe overwegingen die naar voor komen in het gedrag van woonconsumenten die niet eenduidig op marktmechanismen zijn terug te voeren en waarin betekenisgeving een belangrijke rol speelt. Er kan ondermeer verwezen worden naar sociologische en sociaal geografische literatuur die de aandacht vestigt op de rol van leefstijlen voor woonkeuzes. In zekere zin wordt het marktmechanisme daarbij gezien als het afstemmen van een bepaalde 'levenstijl' op een bepaald 'woonmilieu'. De beide begrippen impliceren dat culturele patronen, smaak, consumptie- en vrijetijdspatronen woonkeuzes beïnvloeden en dit naast het strikt economische.

In de ruimtelijke ordening gaat men er dan vanuit dat gezinnen met een gelijkaardige levenstijl keuzes maken uit gelijkaardige woonmilieus.⁹ Nochtans werd in onderzoek rond woningmarktregio's gewezen op het feit dat er geen één-op-één relatie tussen beiden bestaat.¹⁰ Woonmilieus zijn wel nuttig om na te gaan hoe een woningmarkt regio verder opgesplitst is in duidelijk onderscheiden woonnederzettingen, elk met een eigen karakter, identiteit en ruimtelijke structuur en bijgevolg, elk met een bijzondere aantrekkingskracht voor woonconsumenten met onderscheiden leefstijlen. Binnen één woningmarkt regio hebben gezinnen met eenzelfde levenstijl dan een relatief vrije keuze uit een reeks van buurten die tot een zelfde type van woonmilieu gerekend kunnen worden. Gedetailleerd empirisch onderzoek is nodig om deze woonmilieus binnen woningmarktregio's te identificeren.

---

⁸ De praktijk van rationeel comprehensieve planning werd vooral bekritiseerd vanuit een op kritische theorie gebaseerde planningstheorie. Zie: John Forester, *Critical theory, public policy, and planning practice* (Albany: State University of New York Press, 1993).

⁹ Ivan Nio, "Van levenswijzen tot lifestyles. over de bruikbaarheid van leefstijlen voor de ruimtelijke ordening," *Stedenbouw en ruimtelijke ordening* 83, 6 (2002): 6-9; Fenne Pinkster en Ronald Van Kempen, *Leefstijlen en woonmilieuvoorkeuren* (Utrecht: URU Faculteit ruimtelijke wetenschappen Universiteit Utrecht, 2002)

¹⁰ Piet Saey en Nathalie Van Nuffel, "Geografen gaan vreemd. regionale woonmarkten en ruimtelijke planning," *Ruimte en planning*, 1 (2006): 9-21

De relatie ruimtegebruik – morfologie gedeconstrueerd.

Woonpraktijken en de ruimte als scène

In het ruimtelijk onderzoek van het SRW, en zoals aangegeven in de referentie tekst, wordt de functionalistische benadering doorbroken door het opzet van een drieluik (in ruwe termen) 'morfologie,' (de fysieke drager) 'gebruik,' en 'symbolische ruimte,' (betekenisgeving) welke laatste alleen inhoud krijgt in de betekenis die verschillende groepen, zowel gebruikers als andere actoren, aan de (morfologische) ruimte geven. In ruimtelijke termen verschijnt de woonconsument als ruimtegebruiker, en het woningbestand verschijnt als een onderdeel van de nederzettingstructuur.

De relatie tussen ruimtegebruik en morfologie is complex. Een functionalistische relatie tussen beide volstaat niet om het concrete ruimtelijke nederzettingsspatroon voor het wonen en patronen van gebruik te verklaren. Ten eerste biedt het geen basis om bijvoorbeeld verschillen in stijl en architectuur van het wonen te verklaren, een dimensie die eventueel wel onder de noemer van 'symbolische' ruimte kan gevat worden.

Nochtans zijn er nog andere beperkingen verbonden aan de functionele band tussen ruimtegebruik en morfologie die maar aan het licht komen op basis van gedetailleerde analyses van de morfologie en van patronen van ruimtegebruik. Een voorbeeld kan gegeven worden op basis van de relatie tussen nederzettingsspatronen voor mobiliteit en wonen. In een functionalistische analyse wordt bijvoorbeeld de aanwezigheid van infrastructuur aanzien als een positieve bijdrage aan de woonkwaliteit, aangezien ze bereikbaarheid garandeert (zoals bijvoorbeeld gemodelleerd in een verkeersmodel steunend op pendelrelaties), terwijl in concrete termen de infrastructuur door haar aanleg en relatie met de buurt misschien wel in hoofdzaak werkt als een breuk en grenslijn die relaties met aanliggende buurten onmogelijk maakt of een bron van hinder is en dus een negatieve impact heeft op de woonkwaliteit. Terwijl de 'functionalistische' dimensie van de relatie tussen verschillende stedelijke activiteiten in principe via data- of GIS-analyses kan achterhaald worden, kan deze andere dimensie alleen aan het licht komen via een onderzoek naar de concrete ruimtelijke impact van de infrastructuur, via terreinonderzoek en analyse van patronen van ruimtegebruik. Dit voorbeeld wijst er alvast op dat er omzichtig moet omgesprongen worden met functionalistische modellen voor ruimtegebruik (zoals bijvoorbeeld het Rekenmodel in het SRW) bij het modelleren van toekomstig wenselijk ruimtegebruik.

In de architectuurtheorie wordt, in navolging van antropologische benaderingen, het begrippenpaar ruimtegebruik – morfologie verder gedeconstrueerd. Als het gaat over wonen wordt gesproken van bewoners en woningen, waarbij gefocust wordt op 'woonpraktijken,' met name diverse patronen van gebruik, toe-eigening, beleving en betekenisgeving. Deze aan de semiotiek verwante benadering ziet de woning als een fysieke drager, die maar betekenis krijgt wanneer ze in bezit genomen wordt door praktijken van bewoners.¹¹

De symbolische dimensie van ruimte komt in deze benaderingswijze vooral tot stand in (woon)- en andere praktijken van gebruikers, maar ook van andere actoren (daarover verder meer). In dit onderzoeksluik 2.A.II. zien we de 'symbolische' dimensie dus niet zozeer als een volwaardige derde dimensie van de ruimte, maar eerder als het resultaat van betekenisgeving in de relatie van gebruikspatronen van

¹¹ André Loeckx en K. U. L. Faculteit toegepaste wetenschappen, *Model en metafoor. Bijdrage tot een semantisch-praxiologische benadering van bouwen en wonen*: s.n., 1982)

de concrete ruimte én van de productie van de ruimte.

In eerder onderzoek werden drie verschillende mogelijke rollen van de ruimte geïdentificeerd.¹² De ruimte verschijnt als 'receptacle', 'instrument' en 'stage.' Met de ruimte als 'receptacle' wordt bedoeld dat de ruimte betekenissen uit andere sociale en culturele domeinen opneemt en vertaalt in een ruimtelijke verschijningsvorm. Wat het wonen betreft zou ondermeer verwezen kunnen worden naar de verschillende woonmodellen in de publieke huisvestingssector uit het verleden die een uitdrukking zijn van verschillende maatschappelijke opvattingen. Zo stond de collectieve woningbouw voor een socialistisch geïnspireerde maatschappij-opvatting die het collectieve hoog in het vaandel voert, terwijl de individuele woningen van de Maatschappij voor de Kleine Landeigendom wellicht meer aansloten bij een Christendemocratische opvattingen over een landelijk woonideaal.¹³ Maar de ruimte kan ook een 'instrument' zijn dat betekenis produceert, patronen van gebruik determineert of culturele of maatschappelijke verandering schraagt. Zo werd de dominantie van de individuele suburbane woning in Vlaanderen soms als een oorzaak gezien van een anti-stedelijke reflex. Samenvattend zou kunnen gesteld worden dat de ruimte fungeert als een 'stage,' als een scène in het theater, die zowel een passieve en als een actieve rol combineert. Enerzijds biedt de scene plaats aan het stuk (lees menselijke gedragingen) maar anderzijds kunnen ook in functie van het verhaal decorstukken verplaatst en verschoven, en wisselen spelers van kostuum.¹⁴

Betekenis ontstaat niet alleen in het gebruik, maar ruimte (lijke transformatie) produceert ook betekenis. Het is een denkkader dat toelaat dimensies van betekenisgeving die oplichten in het gebruik dat van de ruimte wordt gemaakt te vatten, maar tegelijk ook betekenissen die een rol spelen in de productie van de ruimte. Hiermee komt naast de **bewoner / woonconsument** ook de **producent** van de ruimte in beeld. Met andere woorden, daar waar de nauwgezette studie van woongebruiken de hoofdfocus is van onderzoeksluik 2.B.II, willen we met bovenstaande aanduiden dat de betekenis en het gebruik van de ruimte enerzijds en de ruimte in strikte zin (gebouw, wijk, nederzettingsstructuur) onderling nauw vervlochten zijn en dus als onderzoeksobject niet eenduidig uit elkaar te halen. Ze zullen dus ook een rol spelen in de analyses naar het woningbestand en verantwoorden de nauwe band die tussen beide onderzoeksluiken wordt nagestreefd.

---

12 Hilde Heynen en André Loeckx, "Scenes of ambivalence. Concluding remarks on architectural patterns of displacement," *Journal of architectural education* 52, 2 (1998): 100-108

13 Oppositie in zienswijzen treffend verwoordt in Braem's cartoon over 'hoogbouw bij de socialisten', 'laagbouw voor de katholieken'

14 Heynen en Loeckx, op. cit.

De productie en transformatie van de ruimte van het wonen

De rol van actoren, woonmodellen en discours

Hierboven werd gewezen op de diverse dimensies van de relatie tussen woningbestand/fysieke ruimte en woonconsument/bewoner/ruimtegebruik bestaan. Hierna gaan we dieper in op de eerste term van het begrippenpaar, de ruimte van het wonen in de strikte zin, daarbij steeds rekeninghoudend met de bijna onlosmakelijke band tussen de morfologie van de ruimte, het ruimtegebruik en betekenisgeving.

Het woningbestand is geen statisch gegeven. In markt-termen ondergaat het aanbod veranderingen, en in ruimtelijke termen resulteert de bouw, afbraak, vervanging of verbouwing van woningen in de wijziging van de nederzettingsstructuur voor het wonen. Deze variante van 'ruimtelijke transformaties' staat centraal in dit onderzoeksluik. Daar waar deze transformaties in de marktbenadering een context-element zijn, komt ze in deze benadering centraal te staan. Marktprocessen verschijnen daarbij als één element in de productie van het wonen.

Opnieuw wijzen we op de rol van gebruikers in het vormgeven van de ruimte, vanuit overwegingen die los staan van strik functionalistische of utilitaire overwegingen. In Vlaanderen, dat van oudsher een groot aandeel aan private individuele zelf bouwers kende, is de band tussen bewoners als ruimtegebruiker en producent van ruimte heel rechtstreeks. Maar ook andere actoren dragen bij aan het produceren van ruimte voor wonen. Dit gaat dan in de eerste plaats om private actoren zoals aannemers, ontwikkelaars, financiers of huisvestingsmaatschappijen (zie figuur 2.).

Echter, zoals aangegeven hoger waarbij de ruimte ook gezien wordt als een 'receptacle' van betekenissen, zijn er ook andere elementen die de concrete ruimte voor het wonen determineren. Verschillende concepties en zienswijzen over wonen vinden op diverse manieren hun vertaling in de ruimtelijke uitdrukking van het wonen. Diverse actoren hanteren verschillende woon- en wijkmodellen en slagen er in om de ruimtelijke productie van wonen te beïnvloeden, zonder dat ze daarom rechtstreeks producent van woningen zijn.

Zo worden visies op wonen of technologische ontwikkelingen op het vlak van wonen vanuit de vakgemeenschap van bouwprofessionelen (zowel architecten, planners als organisaties van de bedrijfswereld) of vanuit de academische en culturele wereld vertaald naar krijtlijnen en denkbeelden over huidige en toekomstige woonontwikkeling. Ze vinden hun neerslag in wat men het 'hoge discours' zou kunnen noemen, zoals dat zijn neerslag vindt in wetenschappelijke publicaties, architectuurkritische teksten en dies meer. Een andere dimensie die hoger al aangehaald werd is het overheidsbeleid en de maatschappelijke opvattingen over wonen die daaruit spreken die eveneens ontwikkelingsrichtingen in de ruimte van het wonen introduceren. Dit kan op heel directe manieren gebeuren door fiscale stimuli, subsidiemechanismen en dies meer maar ook indirect via sensibilisering, wat we zouden kunnen omschrijven als een 'beleidsmatig' discours.

Als het gaat over woonvoorkeuren van gezinnen speelt daarnaast ook nog de beeldvorming rond wonen in de (populaire) media een rol, of in het discours over wonen van intermediaire organisaties als vakverenigingen, culturele verenigingen of zuilgebonden organisaties (wellicht sterker in het verleden dan het op heden sterk

ontzilde Vlaanderen).¹⁵

Deze modellen, denkbeelden en concepten over wonen die door bouwprofessionelen, de academische wereld of het beleid vertolkt worden, of die gepropageerd worden in de (populaire) media, vormen dus samen het 'discours' over het wonen dat een rol speelt in de betekenisgeving maar ook in de ruimtelijke vorm van het wonen.

Het is niet steeds mogelijk deze diverse 'bronnen' voor ruimtelijke woontrends eenduidig aan te duiden. Zo heeft de toegenomen maatschappelijke aandacht voor duurzaamheid tot nieuwe normen voor de energieprestatie van woningen en subsidie-mechanismen geleid (overheid), als tot de introductie van nieuwe duurzame bouwtechnieken (bouwprofessionelen). Op haar beurt hangt het succes van deze nieuwe bouwtechnieken ook af van de bereidheid van gebruikers en bewoners om ze toe te passen, en speelt bijvoorbeeld de aandacht voor het thema duurzaamheid in de (populaire) media een rol.

Evoluties in de architectuur en nederzettingstructuur van het wonen, zien we dus als het resultaat, niet enkel van een economisch denken, maar ook van de veruitwendiging van denkbeelden en modellen over wonen, ideologische stellingnamen of het doorzetten van nieuwe bouw- en bewonerspraktijken.

De historische gelaagdheid van de ruimte

Het woningbestand op een bepaald ogenblik is een verzameling van woningen die dateren uit uiteenlopende periodes. Met andere woorden, de ruimtelijke structuur van de woonomgeving vandaag wordt in grote mate bepaald door woonmodellen en concepten over stedelijke aanleg uit het verleden. In de sociale geografie wordt in dat verband het concept van de geologische metafoor gehanteerd.¹⁶ Daarbij wordt aangenomen dat ruimtelijke patronen die het resultaat zijn van maatschappelijke processen uit het verleden, een blijvend structurerende werking uitoefenen.¹⁷

In de regulatietheorie bijvoorbeeld wordt gekeken naar de samenhang tussen verschillende maatschappelijke regulatiewijzen (of *Modes of regulation*, een samenhangend geheel van wettelijke, bestuurskundige, beleidsmatige en andere institutionele paradigma's) met regimes van kapitaalsaccumulatie. De concepties over wonen en de regulatie van de woningproductie (door de overheid opgelegde normen) zijn een onderdeel van deze regulatiewijze. In het werk van Kesteloot en anderen wordt er dan van uit gegaan dat elk van deze maatschappelijke constellaties ook aanleiding geeft tot specifieke ruimtelijke patronen.¹⁸ Volgens het concept van de geologische metafoor zijn er in de ruimte op een bepaald ogenblik verschillende van deze lagen, resultaat van verschillende zich in de tijd opvolgende regulatiewijzen aanwezig.

---

15 Zie voor de rol van deze organisaties op de ontwikkeling van woonmodellen: Sofie De Caigny, *Bouwen aan een nieuwe thuis. Wooncultuur in Vlaanderen tijdens het interbellum*, Niet-gepubliceerde doctoraatsverhandeling (Leuven: K.U.Leuven. Faculteit Letteren, 2007), Fredie Floré, *Lessen in modern wonen. Een architectuurhistorisch onderzoek naar de communicatie van modellen voor 'goed wonen' in België 1945-1958*, Niet-gepubliceerde doctoraatsverhandeling (Gent: Universiteit Gent. Vakgroep architectuur en stedenbouw, 2006), Els De Vos en Hilde Heynen, "The farmette, shaping popular taste. The Belgian farmers' association and the Fermette during the 1960s-1970s," *Home cultures* 4, 3 (November 2007): 237-259

16 Doreen Massey, "In what sense a regional problem?," *Regional studies*, 13 (1979): 233-243

17 In het werk van Massey wordt ondermeer gewezen op het reproduceren van ruimtelijke patronen van uitsluiting.

18 Christian Kesteloot, "De economische determinanten van ruimtelijke structuren," *Ruimtelijke planning* 3, 20 (1994): 204-217, Guy Baeten, André Spithoven en Louis Albrechts, *Mobiliteit. landschap van macht en onmacht* (Leuven: Acco, 1997)

In hedendaagse patronen van ruimtegebruik, of toekomstige ruimtelijke transformaties van de nederzettingstructuur blijven historische overgeleverde structuren dus een rol spelen. De opeenvolgende transformaties in de nederzettingstructuur brachten Corboz ertoe om te spreken over het 'territorium als een palimpsest,' een perkament waarop voortdurend teksten uitgewist en bijgeschreven worden wat een complexe gelaagdheid aan betekenissen oplevert.¹⁹

Deze 'historische diepte' van de ruimte vestigt ook de aandacht op de rol van woonomgevingen als gebouwd erfgoed. Dit speelt ongetwijfeld mee in de gehechtheid van bewoners aan plekken en op die manier met woonvoorkeuren en is gebaseerd op vertrouwdheid met en de plaats in het (collectieve) geheugen van specifieke gebouwen, plekken, landschappen, wijken, buurten of stadsdelen.

De woonomgeving als onderzoekscategorie

In dit onderzoeksluik naar het woningbestand, wordt zoals hoger al expliciet aangegeven gekeken naar de ruimte voor het wonen in al zijn dimensies. Dit impliceert ook dat niet alleen de woning in de strikte zin, maar ook de woonomgeving als geheel voorwerp van onderzoek is. Daarbij wordt de woonomgeving gezien als een integraal onderdeel van de nederzettingstructuur. De keuze van 'woonomgevingen' als onderzoeksobject vloeit voort uit een tweeledige bekommernis.

Ten eerste vormen omgevingsaspecten (aanwezigheid van voorzieningen, landschappelijke kwaliteiten, toegankelijk en bereikbaarheid) een fundamentele dimensie van woningkwaliteit, naast strikt woninggerelateerde kenmerken. Ten tweede laat dit toe de samenhang tussen wonen als stedelijke functie en andere stedelijke functies als economische activiteiten (handel, kantoor, industrie, landbouw, ...), recreatie, verkeer in een bepaald gebied in beeld te brengen, vanuit de expliciete bekommernis om in het woonluik te komen tot onderzoeksresultaten die bruikbaar zijn voor het ruimtelijk beleid, en voor de onderzoekpakketten in het luik Ruimte. Dit laatste houdt in dat er ook gekeken moet worden naar de plaats van de woonomgeving in de nederzettingstructuur op een hoger, regionaal schaalniveau. Zoals hoger aangegeven gaat het daarbij niet uitsluitend over functionele relaties tussen uiteenlopende stedelijke functies (bijvoorbeeld pendelpatronen) maar ook over mogelijke concrete ruimtelijke patronen die zowel de vorm kunnen aannemen van ruimtelijke conflicten, grenzen of breuken of net van harmonieuze samenhang (verweving) van onderscheiden functies.

De woonomgeving (buurt of wijk) is een nuttig schaalniveau voor het onderzoek. Het heeft banden met noties uit de ruimtelijke ordening als het 'ruimtelijk samenhangend geheel' (gehanteerd als schaalniveau voor het bepalen van woondichtheid),²⁰ en is operationaliseerbaar wegens de overeenkomst met de administratieve indeling van de statische buurten of sectoren. Hoewel woonwijken en buurten niet steeds volledig samenvallen met statistische sectoren, en statistische sectoren niet altijd als een coherent 'ruimtelijk samenhangend geheel' zijn te omschrijven, geven ze toch een vrij goede benadering.

De nederzettingstructuur, de woonomgeving, is dus meer dan louter de ruimtelijke

¹⁹ André Corboz en Sébastien Marot, *Le territoire comme palimpseste et autres essais*, Tranches de villes (Besançon: Editions de l'Imprimeur, 2001)

²⁰ Jan Schreurs, André Loeckx, Marc Martens, Danny Neyens, Bruno Notteboom, Annabel Cock en Terenja Vandijk, *Onderzoek naar het omgaan met richtdichtheden*, Onderzoeksrapport (Leuven: ASRO KULeuven / Werkplaats voor architectuur, 1998)

setting of context van het wonen. Integendeel, het is ook het wonen zelf dat nederzettingsstructuren genereert, vormen van stedelijkheid produceert. Woning, woonomgeving en nederzettingsstructuur staan met andere woorden in een nauwe, onlosmakelijke relatie tot elkaar. Een theoretische benadering die deze onderlinge relatie tot de kern van haar onderzoeksobject heeft genomen is de morfo-typologische school.

Onderzoeksmethode

Kwalitatief case study onderzoek

Gegeven de veelzijdige dimensies van de ruimte voor het wonen die hoger aangehaald werden, en de complexe relaties tussen deze verschillende dimensies, lijkt kwalitatief case study onderzoek het meest aangewezen om inzicht te krijgen in deze kwalitatief ruimtelijke dimensies van het wonen. Volgens Yin is case study onderzoek verantwoord, wanneer 'the boundaries between phenomenon and context are not clear'.²¹ Zoals hoger aangegeven is in de ruimte voor het wonen deze 'verstrengeling' tussen context en fenomeen op verschillende niveaus aanwezig. Ze zit bijvoorbeeld verrat in de notie dat ruimte zowel een actieve als een passieve rol vervult in relatie tot maatschappelijke processen of patronen van ruimtegebruik en in de nauwe band tussen woning, woonomgeving en nederzettingsstructuur.

Verder is case study onderzoek nog aangewezen in situaties waar 'why and how questions' centraal staan.²² Met andere woorden, als het de bedoeling is om zicht te krijgen op het hoe en waarom van ruimtelijke transformaties van het wonen. Het gaat dan bijvoorbeeld over de rol van diverse actoren in de productie van de ruimte van het wonen, of van woonmodellen en het beleid, of de rol van verschillende vormen van ruimtegebruik, woonpraktijken en betekenisgeving.

Uiteraard levert case study onderzoek beperkingen op wat betreft het doen van generaliseerbare uitspraken. Case studies vervullen dan ook veeleer een exploratieve en descriptieve rol of focussen op achterliggende verklaringen voor fenomenen en beslissingsprocessen (de why and how questions van hierboven).²³ Gezien de beperkte generaliseerbaarheid zijn de geboden verklaringen eerder te zien als hypothesen, die eventueel in vervolgend kwantitatief onderzoek getoetst kunnen worden.²⁴

In dit onderzoeksluik zetten we zowel in op de descriptieve rol van case study onderzoek als de verklarende. De vraag naar een inzicht in kwalitatieve trends in het woningbestand kan daarbij vertaald worden naar het indringend in beeld brengen van gedetailleerde processen die in grootschalig data-gestuurd onderzoek noodgedwongen buiten beeld blijven. Het ene type onderzoek vult daarbij het andere aan.

Descriptieve cases kunnen daarenboven bijdragen aan het beantwoorden van de vraag binnen het SRW, en dan vooral het luik Ruimte, naar toekomstprojecties. Uiteraard rusten dergelijke projecties in de eerste plaats op data-gestuurd onderzoek waarin tijdreeksen worden aangemaakt die vervolgens volgens welbepaalde scenario's doorgetrokken worden. Het is precies op het vlak van scenario-ontwikkeling dat case study onderzoek diensten kan bewijzen. Immers een indringend zicht op achterliggende processen en concrete ruimtelijke evoluties vormt veelal een eerste stap voor ontwerpmatig onderzoek en scenario –ontwikkeling in ruimtelijke planning. Op dezelfde manier kan case study onderzoek naar evoluties in woonomgevingen

21 Robert K. Yin, *Case study research. Design and methods*, Applied social research methods series, 3, vol. 5 (London: Sage, 2003), p. 12

22 Ibid.

23 Ibid.

24 We verwijzen hiervoor ondermeer naar de meer omstandige behandeling van kwalitatieve onderzoeksmethoden in luik 2.B.II. Gezien het SRW er expliciet toe gehouden is ook kwalitatieve trends in het woningbestand op te sporen (zie oproepdocument), is het logisch dat kwalitatieve onderzoeksmethoden in de bewuste onderzoeksluiken ingezet worden.

en de nederzettingstructuur voor het wonen ingezet worden voor scenario's over de ruimtelijke implicaties van toekomstige woon- en wijkmodellen.

Morfo-typologische methode als uitgangspunt

Morfo-typologische methode. De relatie tussen woningtypologie en weefsel

De methode voor kwalitatief case study onderzoek naar woningen en woonomgevingen als onderdeel van de nederzettingstructuur, gaat in oorsprong terug op de morfo-typologische analyse. Deze ruimtelijke analysemethode wordt echter uitgebreid met andere analysetechnieken.

Het basisonderzoek van Castex en anderen concentreerde zich op hoe types van woningen zich verhouden tot buurttypes.²⁵ Zij onderscheiden daarbij een sterke ruimtelijke samenhang tussen woningtypes en typologieën van stedelijke weefsels. Ze bestudeerden ondermeer de nauwe samenhang tussen burgerlijke en stedelijke woningtypes als het Parijse appartement en de stedenbouwkundige herstructurering die de bouw van de Parijse boulevards met zich meebracht. In 'de l'îlot à la barre' wordt de geschiedenis van de moderne woningbouw gelezen als het oplossen van het stedelijke weefsel. Het traditionele gesloten bouwblok met rijwoningen of appartementstypes wordt opengebroken door de tuinwijk-benadering en modellen van strokenbouw om uit te monden bij de ijle morfologie van de modernistische hoogbouw met woonschijven en woontorens.

Elk weefsel-type (morfologie) hangt samen met specifieke woningtypes. De relatie tussen binnen en buiten, tussen de publieke ruimte en het private van de woning, de configuraties van de private tegenover de publieke of semipublieke buitenruimte, de rol van collectieve ontsluitingssystemen, de oriëntatie van woningen, aspecten van uitzicht en toezicht en diverse andere ruimtelijke patronen bepalen de relatie tussen woning en stedelijk weefsel. Deze relaties worden aan de hand van indringende grafische en plananalyses in kaart gebracht, en via fotografie en observatie weergegeven.

Daar waar de benaderingswijze van Castex erg bruikbaar blijkt in omgevingen met vrij duidelijk gestructureerde woonweefsels, wordt deze morfo-typologische methode in recentere studies verder uitgebreid, met name in de (noord)italiaanse context. Met als doel een vat te krijgen op de complexere verstedelijkings- of nederzettingspatronen van de jaren 1990, gekenmerkt door een uitwaaiing van stedelijke activiteiten over het landschap, gingen auteurs als Boeri de morfo-typologische benadering uitbreiden.²⁶ Zij onderzochten de relatie tussen gebouwtypologie (en dan gaat het niet alleen over woningen maar ook bedrijvigheid, baanwinkeltypes, verkavelingsfragmenten, ...) en de morfologie van verspreide nederzettingspatronen, die meer en meer bepaald wordt door infrastructuurlijnen en -netwerken en nieuwsoortige publieke ruimtes (snelwegen, parkeerruimtes, ...).

25 Jean Castex, Jean-Charles Depaule en Philippe Panerai, *Formes urbaines. De l'îlot à la barre* (Marseille: Parenthèses, 1997)

26 Stefano Boeri, Arturo Lanzani en Edoardo Marini, *Il territorio che cambia. Ambienti, paesaggi e imagine della regione milanese* (Milano: Abitare, 1993)

Ruimtelijk structurerende werking van historische nederzettingspatronen

In het ontleden van stedelijke weefsels schenkt de morfo-typologische methode ruime aandacht aan hoe historische structuren de stedelijke ruimte –of neutraler- nederzettingspatronen determineren. Historische cartografie is dan ook een bron die ingezet wordt om de hedendaagse stedelijke structuur te begrijpen. Deze benaderingswijze laat ook toe om de relatie van woonweefsel in verband te brengen met historische stedelijke en woonmodellen. In bredere termen is ze dus goed compatibel met de geografische zienswijzen in de regulatie-benaderingen en concepten als de geologische metafoor.

Uitbreiding van de morfo-typologische methode

Gebruik en beleving van de ruimte via observatie (en interviewtechnieken)

Boeri breidt ook de ‘cartografische’ blik van de morfo-typologische methode uit met diepgaande analyses van het beeld van de stedelijke ruimte. Aan de hand van fotografie en indringende beschrijving wordt verder gewerkt in de traditie van Kevin Lynch’ ‘image of the city’²⁷ of andere auteurs in deze noord-amerikaanse traditie die de relatie tussen beeld en betekenisgeving in het recent verstedelijkte landschap tot onderzoeksobject namen als J.B. Jackson of Venturi & Scot Brown.²⁸

De analyse van gebruik via observaties is bijvoorbeeld nuttig om de ‘snelle veranderingen’ in ruimtegebruik op te sporen. Deze snelle veranderingen vinden plaats tegen de achtergrond van de ‘tragere’ veranderingen in de ruimtelijke structuur, die zoals hoger aangegeven, een gelaagdheid vertoont, en een zekere mate van weerbarstigheid tegenover snelle veranderingen. Wat wonen betreft kunnen onder deze snelle veranderingen ondermeer sommige marginale woonfenomenen als kraakacties, of ruimtegebruik door daklozen verstaan worden, maar ook meer courante veranderingen zoals doorheen de tijd wijzigende woonbezetting als gevolg van nieuwe gezinspatronen (co-ouderschap bijvoorbeeld), kamerwonen van studenten, woonpraktijken van eigenaars van tweede verblijven, ...

Tenslotte vestigde Boeri ook de aandacht op de sociologische benaderingen waarbij ondermeer via gesprekken en analyse van ruimtelijke patronen gebruik en beleving van de ruimte in kaart gebracht worden. Een nuttige benaderingswijze op dat vlak wordt aangereikt door Hillier’s *Space Syntax*,²⁹ die wijst op het belang van de ruimtelijke structuur voor patronen van beweging in de publieke ruimte en de rol van doorstroming -of net het gebrek daaraan- voor de beleving en toe-eigening in buurten. Deze veelkantige onderzoekswijze die grafische analyse technieken combineert met observatie, registratie via fotografie en gesprekstechnieken wordt omschreven als het opstellen van een ‘eclectische atlas’.³⁰

---

27 Kevin Lynch, *The image of the city* (Cambridge: MIT Press, 1960)

28 John Brinckerhoff Jackson, *A sense of place, a sense of time* (New Haven: Yale University Press, 1994), Robert Venturi, Denise Scott Brown en Steven Izenour, *Learning from Las Vegas* (Cambridge (Mass.): MIT press, 1972)

29 Bill Hillier, *Space is the machine. A configurational theory of architecture* (Cambridge: Cambridge University press, 1999), Bill Hillier en Julienne Hanson, *The social logic of space* (Cambridge: Cambridge University press, 1984)

30 Stefano Boeri, “Eclectic atlases. Four possible ways of seeing the city,” *Daidalos*, 69-70 (1998): 102-113

De rol van discours in de productie van de ruimte

Tenslotte kunnen ruimtelijke analysetechnieken, observatie en fotografie en gesprekken nog aangevuld worden met methodes van discoursanalyse die ingaan op gehanteerde beleidslijnen, en de rol van door diverse actoren gehanteerde woonmodellen. Daarvoor kan in de eerste plaats gesteund worden op diverse materiële bronnen als beleidsplannen en publicaties allerhande, dit aangevuld met gegevens verkregen uit gesprekken met bevoorrechte actoren (het weze lokale beleidsmensen, vertegenwoordigers van bewonersgroepen, ontwikkelaars, ...).

Typologieën van woningen en woonomgevingen als sleutel tussen kwalitatieve gegevens en gebiedsdekkende data

In het kader van het SRW wordt de morfo-typologische benadering nog verder uitgebreid op basis van voorgaand onderzoek naar taxonomieën van woonomgevingen. Het doel hiervan is om een brug te slaan van kwalitatieve naar kwantitatieve ruimtelijk onderzoek door het opstellen van buurttypologieën (verwant aan 'woonmilieus'). Gegeven het onderzoeksopzet waar over de verschillende onderzoeksjaren heen een staalkaart aan woonomgevingen onderzocht zal worden, kan gezocht worden naar het aflijnen van types van woonomgevingen (op basis van morfo-typologische karakteristieken).

In eerder onderzoek werd dit gedaan door woonomgevingen te typeren volgens hun dominante weefselstructuur (resp. het gesloten bouwblok, de tuinwijk-typologie van open of halfopen en gekoppelde laagbouw en tenslotte de hoogbouw typologie), hun situering in het verstedelijkt landschap (volgens een schaal van centraal-stedelijke tot perifeer-landelijke omgevingen) en tenslotte de periode van realisatie (dit in samenhang met de op dat ogenblik heersende architecturale paradigma's of woonmodellen).³¹ Dit gebeurde voor een staal van sociale woningbouw wijken in Vlaanderen.

Een gelijkaardige werkwijze zou kunnen toegepast worden op het volledige woningbestand in Vlaanderen, op basis van het staal aan woningomgevingen dat in de loop van dit onderzoeksluik verzameld wordt. Gezien het niet gaat om een representatief staal, geldt de typologie die zo zou opgesteld worden als een hypothese om de volledige woningvoorraad in Vlaanderen naar ruimtelijke karakteristieken te typeren.

Vervolgens kan het interessant zijn de spreiding van deze typologieën na te gaan. Als methode wordt voorgesteld om te onderzoeken of het mogelijk is een proxy-typologie te ontwikkelen op basis van data die gebiedsdekkend voorhanden zijn, die de kwalitatieve typologie benadert. Gezien het onderzoeksopzet kan dit uiteraard slechts in de latere werkingsjaren van het SRW uitgevoerd worden. Wel is voorgesteld om een test-case van deze methode op te zetten voor wat betreft de typologie (of taxonomie) van sociale woonwijken die OSA eerder ontwikkelde.

Deze methode past binnen de conceptie dat kwalitatief onderzoek voorafgaat aan kwantitatieve onderzoekscycli. Het kwalitatief onderzoek levert met andere woorden hypothetische relaties (of in dit geval een hypothese over typologieën van woonomgevingen) aan die vervolgens met kwantitatief onderzoek getest kunnen worden (in dit geval wordt nagegaan of de typologieën via proxy-variabelen

31 Michael Ryckewaert, "Woningbouw in stad en land. Marges en vernieuwende strategieën," *Stedenbouw en ruimtelijke ordening* 80, 5 (1999): 37-42

gebiedsdekkend gereproduceerd kunnen worden).

Van descriptie en interpretatie naar scenario ontwikkeling

Tenslotte verwijzen we nogmaals naar wat hierboven al werd aangehaald over hoe descriptief case study onderzoek kan ingezet worden in scenario-ontwikkeling. In combinatie met een benadering via buurttypologieën, kunnen er hypotheses en scenario's ontwikkeld worden over hoe bepaalde buurttypes zullen evolueren naar ruimtelijke karakteristieken en wat dit betekent voor de ruimtevrage voor het wonen, maar ook over de ontwikkeling van nieuwe buurttypes (bijvoorbeeld specifieke nieuwe woonontwikkelingen in verband met de toegenomen zorgbehoeften door de vergrijzing zoals woonzorgzones).

De keuze van ‘snedes’ uit het territorium als onderzoeksgebied. Afstemming op bestaande gebiedsindelingen

Het onderzoek van woonomgevingen doorloopt verschillende schaalniveau's, van dat van de regio tot het schaalniveau van de woning. Zoals hoger uiteengezet is de basisonderzoekseenheid de woonomgeving. Om het functioneren van een woningomgeving in de nederzettingsstructuur als geheel in kaart te brengen, wordt dit echter voorafgegaan door een ruimtelijke beschouwing op een hoger (regionaal) schaalniveau. In navolging van Basilico en Boeri (1997)³² worden hiervoor ‘snedes’ uit het territorium beschouwd. Deze snedes zijn (rechthoekig) afgebakende gebieden.

Drie overwegingen staan centraal bij de keuze van deze snedes. Ten eerste dienen ze een zo divers mogelijke staalkaart aan types van woonomgevingen te omvatten. Ten tweede moet het gebied toelaten de samenhang van woonomgevingen met andere elementen van de nederzettingstructuur zoals infrastructuurlijnen, landschappelijke structuren als rivier- en beekvalleien, bodemcondities, groenstructuren, patroon van verstedelijkingskernen (gaande van steden tot gehuchten) te duiden. Ten derde moeten de snedes toelaten om comparatief onderzoek te verrichten naar gelijkaardige types van woningen en woonomgevingen in diverse geografische en landschappelijke contexten.

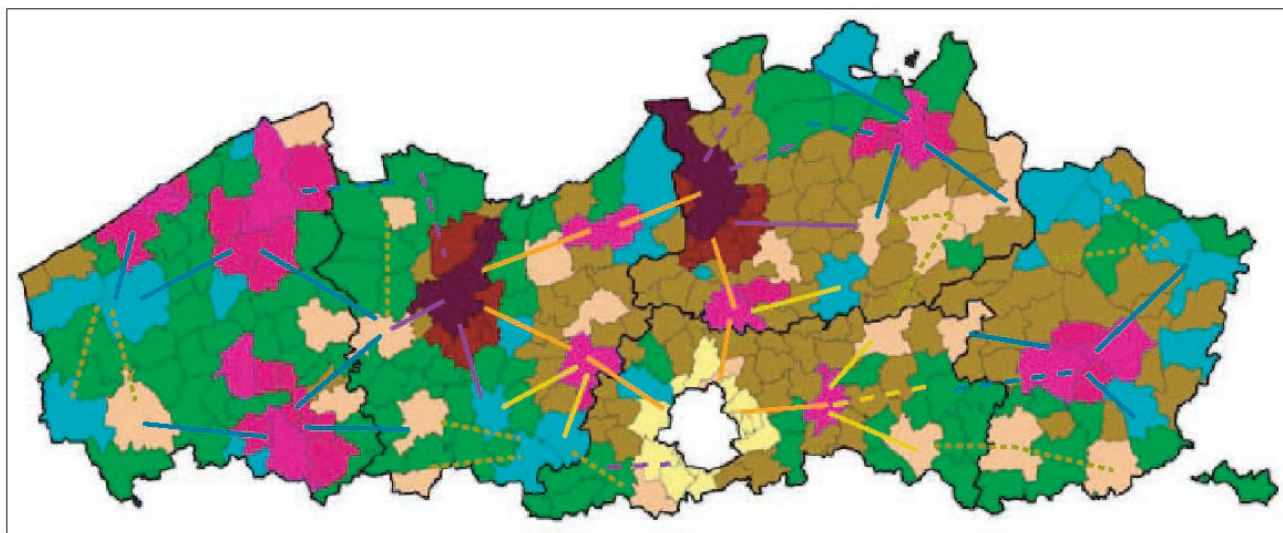
Op basis van deze randvoorwaarden stellen we voor om snedes te bepalen die vanuit een (ver)stedelijke kern het scala van centraal-stedelijke tot perifeer-landelijke omgevingen doorlopen. Gezien de structurerende werking van beek- en riviervalleien voor de Vlaamse verstedelijkingsstructuur, en de determinerende werking van infrastructuurlijnen en corridors (zie bvb. de traditionele radioconcentrische wegenpatronen die de verschillende Vlaamse steden onderling verbinden, en die nagenoeg in alle infrastructuurmodi gereproduceerd werden, van het netwerk van de steenwegen, over dat van de spoorwegen tot en met de autowegen, of het principe van traditionele verbindingswegen die aangelegd werden langsheen de uiterwaarden van de rivieren beken) zullen dergelijke snedes telkens de belangrijkste ruimtelijk structurerende elementen van regionale schaal omvatten. Tegelijk wordt dus een diversiteit aan types van woonomgevingen in een studiegebied doorlopen.

Er werd een kort methodologisch onderzoek gevoerd om een beredeneerde keuze van deze ‘snedes’ te kunnen maken. Dit houdt rekening met het voorgestelde onderzoeksprogramma om over de looptijd van het SRW een 6-tal van deze gebieden te beschouwen. Daarom werd er gezocht naar een 6-tal types van dergelijke snedes die op een representatieve manier het volledige Vlaamse territorium zouden kunnen bestrijken.

Hiervoor werd de methodiek van de ‘snede’ geconfronteerd met een hele reeks van mogelijke gebiedsindelingen van het Vlaamse territorium, van geografische en stedelijke indelingen die gangbaar zijn in woononderzoek, tot landschappelijke en indelingen die rekening houden met traditionele nederzettingsstructuren.

Wat de stedelijke geografie betreft, kon ten dele verder gebouwd worden op het onderzoeksrapport ‘Op zoek naar een ruimtelijke indeling voor woononderzoek en woonbeleid in Vlaanderen’ van het Kenniscentrum.³³ In dit rapport worden

32 Gabriele Basilico en Stefano Boeri, *Sezioni del paesaggio italiano* (Tavagnacco (Udine): Art&Temi, 1997)
33 Brecht Vandekerckhove, Marie Le Roy en Raf Myncke, *Op zoek naar een ruimtelijke indeling voor*

ministerie van de Vlaamse Gemeenschap
administratie Planning en Statistiek

Legende	
Structuurondersteunend	(21)
Regionaalstedelijk	(20)
Platteland	(101)
Overganggebied	(57)
Kleinstedelijke prov.	(24)
Stedelijk gebied Brussel	(13)
Centrumsteden	(11)
Grootstedelijke rand	(19)
Grootstedelijk	(2)

Bron: Brecht Vandekerckhove, Marie Le Roy en Raf Myncke, Op zoek naar een ruimtelijke indeling voor woononderzoek en woonbeleid in Vlaanderen (Brussel: SumResearch / Kenniscentrum duurzaam woonbeleid, 2005)

verschillende ruimtelijke indelingen onderzocht op hun bruikbaarheid voor woononderzoek (stadsgewesten, migratiebekkens, regionale woningmarkten, de indelingen van het Structuurplan Vlaanderen (RSV), het Strategisch Plan Ruimtelijke Economie (SPRE) en tenslotte deze die door de toenmalige Administratie Planning en Statistiek (huidige Studiedienst van de Vlaamse Regering) tot 2004 gebruikt werd en die een combinatie en tegelijk vereenvoudiging vormt van deze van het RSV en SPRE).

Omwille van consistentie van onderzoeksresultaten met eerdere gegevens van het Kenniscentrum, werden snedes voorgesteld die de categorieën gehanteerd bij de Woonsurvey 2005 doorsnijden, die lopen van een verstedelijkingskern van een hoger schaalniveau naar een verstedelijkingstype van een lager schaalniveau: van grootstedelijk naar regionaal stedelijk, van regionaal stedelijk naar klein stedelijk en diverse snedes van stedelijk naar landelijk respectievelijk overgangsgebied.

Deze werkwijze leverde echter een zeer groot aantal type snedes op dat vervolgens gereduceerd werd. Zo worden de snedes van groot- en regionaal(=centrum)stedelijk naar respectievelijk landelijk, overgangsgebied, kleinstedelijk gebied samengebracht in één categorie. Wel wordt er gedifferentieerd naarmate het (groot/regionaal)stedelijk gebied omgeven wordt door een landelijke dan wel overgangsgebied. Op deze manier krijgen de snedes in het gebied dat overeenkomt met de Vlaamse Ruit een andere kleur, dan deze die vanuit de Vlaamse Ruit naar het omliggende gebied reiken. Dit lijkt een interessante aanname omdat inderdaad kan aangenomen worden dat de verstedelijkingsfenomen en de nederzettingsspatronen voor het wonen in dit gebied van een andere aard zijn dan daarbuiten.

Deze aanpak resulteert in 6 types van snedes zoals hieronder geïllustreerd:

- Grootstedelijk gebied → centrumstad in overgangsgebied
- Grootstedelijk gebied → overgangsgebied / platteland / kleinstedelijk / structuurondersteunend
- Centrumstad in overgangsgebied → overgangsgebied / platteland / kleinstedelijk / structuurondersteunend
- Centrumstad in landelijke omgeving → overgangsgebied / platteland / kleinstedelijk / structuurondersteunend
- Snedes in overgangsgebied/platteland/kleinstedelijk/structuurondersteunend

De laatste categorie is daarbij een vrij brede categorie. Wat ze wel gemeen heeft is dat ze omgevingen groepeeren waarin de verstedelijkingsfenomenen minder intens zijn. Met andere woorden, er kan aangenomen worden dat hier de fenomenen van uitwaaiing, verspreide bebouwing minder intens zijn, dat er minder sprake is van een stedelijk conglomeraat zodat de nederzettingstructuur nog meer aansluit bij het traditionele nederzettingsspatroon van stedelijke kernen in een landelijk ommeland. In deze gebieden zal wellicht de landschappelijke structuur en de open ruimte in belangrijkere mate nog de nederzettingstructuur bepalen.

Daarom lijkt het wel nuttig om bij deze laatste gebieden de snedes te confronteren met een indeling als die van de traditionele landschappen³⁴ of deze van de

---

woononderzoek en woonbeleid in Vlaanderen (Brussel: SumResearch / Kenniscentrum duurzaam woonbeleid, 2005)

34 Marc Antrop, Veerle Van Eetvelde, Jo Janssens, Ilse Martens en Sylvie Van Damme, *Traditionele*

Traditionele landschappen van het Vlaamse Gewest

Legende

Traditionele landschappen

- Stedelijke gebieden & havengebieden
- Kust
- Kustpolders
- Scheepdepolders
- Zandstreek binnen de Vlaamse Vallei

- Zandstreek buiten de Vlaamse Vallei
- Zandveen- en leemstreek
- Noorderkempen
- Centrale Kempen
- Zuiderkempen
- Kempens Plateau

- Maasland
- Hageland
- Vochtig Haspengouw
- Droog Haspengouw
- Brabantse Leemstreek
- Land van Heve

- Scheidsbekken met getijden
- Scheidsbekken zonder getijden
- Niebebekken
- Dijle-Gete-Deinerts
- Kustbekken met IJzer
- Maasbekken

0 20 40 Kilometers

© Vakgroep Geografie 2001
 Houtswijk 181 - 55, 9000 Gent
 Prof. Marc Anthonis
 Lic. Verle Van Eetvelde
 Lic. Jo Janssens
 Lic. Ise Martens
 april 2001

landelijke bewoningsvormen.³⁵ Deze confrontatie verheldert bijvoorbeeld het onderscheid in nederzettingspatroon dat ook in de indeling van de SVR naar voorkomt tussen oostelijk en westelijk Vlaanderen. Daar waar het buitengebied in westelijk Vlaanderen wordt aangeduid als plattelandsgebied, verschijnt het in oostelijk Vlaanderen als overgangsgebied. Dit suggereert dat er hier meer sprake is van verspreide bebouwing. Nochtans verschillen de verschijnselen die dit gedeelte van het buitengebied als overgangsgebied catalogeren grondig van het 'overgangsgebied' dat in de centrale regio van Vlaanderen wordt aangetroffen. Terwijl binnen de Vlaamse Ruit verspreiding en uitwaaiing wellicht vooral samenhangen met recente verstedelijkingsfenomenen en het tot stand komen van een groot stedelijke conglomeraat, gaan de fenomenen van verspreiding in het oostelijk deel van Vlaanderen voor een deel ook terug op het historisch nederzettingspatroon dat van oudsher een fijnmaziger patroon van verspreiding vertoonde. Dit verschil in verstedelijkingspatroon van het landelijk gebied hangt in belangrijke mate samen met het landschap, het traditioneel bodemgebruik en de bodemgesteldheid (meer in het bijzonder de geschiktheid als landbouwgrond). Terwijl dit in westelijk Vlaanderen steunde op verspreide grotere landbouwuitbatingen en dorpen verbonden aan het wegennet, ging het in de Kempen bijvoorbeeld, met zijn armere zandgronden om een fijnmazige verspreiding van kleine hoeves van slechts zelfvoorzienende keuterboeren. Dit resulteerde in nagenoeg isotrope verspreiding van de bebouwing over het min of meer vruchtbaar te maken landbouwareaal op de drogere hoogtes tussen de beekvalleien in.³⁶ Dit alles maakt dat de nodige differentiatie schuilgaat achter de categorie van snedes in het buitengebied, waar bij de keuze rekening mee moet gehouden worden.

Hiermee is een kader uitgezet dat moet toelaten om een beredeneerde gebiedskeuze te maken. De aslijnen voorgesteld op de kaart dienen slechts als suggestie van dit conceptuele kader. Het gaat daarbij eerder om een conceptuele benadering die de nadruk legt op verschillen in de aard van 'snedes' naarmate ze andersoortige stedelijke en landelijke categorieën doorsnijden dan om een vastliggende blauwdruk van te kiezen gebieden. Dit conceptuele kader is in de eerste plaats bedoeld om het keuzeproces van het studieobject inzichtelijk en transparant te houden.³⁷

---

landschappen van het Vlaamse Gewest, 6.1 (Gent: Vakgroep geografie, 2002) , <http://www.geoweb.ugent.be/services/tradla.asp>, 14/02/2008

35 Zie bijvoorbeeld de landelijke bewoningsvormen (naar Frans Dussart, 1957) zoals geciteerd in Guido De Brabander, "16. Regionale en stedelijke ontwikkeling in Vlaanderen," in André Loeckx, Herman Neuckermans, and Roger Dillemans (ed.), *wegwijs wonen*, (Leuven: Davidsfonds, 1993), 92-97

36 Voor de blijvende structurerende werking van deze patronen voor de hedendaagse nederzettingsstructuur in westelijk, respectievelijk oostelijk Vlaanderen, vergelijk bijvoorbeeld Bruno De Meulder en Michiel Dehaene, *Atlas Zuidelijk West-Vlaanderen*, Fascikel, 1 (Kortrijk: Anno'02, 2002) met Michael Ryckewaert, "Woonpatronen in de nevelstad," *Ruimte en planning* 22, 3 (2002): 261-271; Michael Ryckewaert, "The minimal rationality of dwelling patterns in Flanders' Nevelstad," *Oase*, 60 (2002): 49-60.

37 Een belangrijke voorwaarde bij kwalitatieve onderzoeksmethoden.

Bibliografie

VRIND 2007. *Vlaamse regionale indicatoren* (Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering, 2008)

Marc Antrop e.a., *Traditionele landschappen van het Vlaamse Gewest*, 6.1 (Gent: Vakgroep geografie, 2002)

Guy Baeten, André Spithoven en Louis Albrechts, *Mobiliteit. landschap van macht en onmacht* (Leuven: Acco, 1997)

Gabriele Basilico en Stefano Boeri, *Sezioni del paesaggio italiano* (Tavagnacco (Udine): Art&Temi, 1997)

Stefano Boeri, "Eclectic atlases. Four possible ways of seeing the city," *Daidalos*, 69-70 (1998): 102-113

Stefano Boeri, Arturo Lanzani en Edoardo Marini, *Il territorio che cambia. Ambienti, paesaggi e immagine della regione milanese* (Milano: Abitare, 1993)

Jean Castex, Jean-Charles Depaule en Philippe Panerai, *Formes urbaines. De l'îlot à la barre* (Marseille: Parenthèses, 1997)

Walter Christaller, *Central places in southern Germany* (Englewood Cliffs NJ: Prentice Hall, 1966)

André Corboz en Sébastien Marot, *Le territoire comme palimpseste et autres essais*, Tranches de villes (Besançon: Editions de l'Imprimeur, 2001)

Guido De Brabander, "16. Regionale en stedelijke ontwikkeling in Vlaanderen," in Loeckx, André, Neuckermans, Herman, and Dillemans, Roger (ed.), *Wegwijs wonen*, (Leuven: Davidsfonds, 1993), 92-97

Sofie De Caigny, *Bouwen aan een nieuwe thuis. Wooncultuur in Vlaanderen tijdens het interbellum*, Niet-gepubliceerde doctoraatsverhandeling (Leuven: K.U.Leuven. Faculteit Letteren, 2007)

Bruno De Meulder en Michiel Dehaene, *Atlas Zuidelijk West-Vlaanderen*, Fascikel, 1 (Kortrijk: Anno'02, 2002)

Els De Vos en Hilde Heynen, "The farmette, shaping popular taste. The Belgian farmers' association and the Fermette during the 1960s-1970s," *Home cultures* 4, 3 (November 2007): 237-259

Michiel Dehaene, *A descriptive tradition in urbanism. Patrick Abercrombie and the legacy of Geddesian survey*, Niet gepubliceerde doctoraatsverhandeling (Leuven: KULeuven, 2002)

Fredie Floré, *Lessen in modern wonen. Een architectuurhistorisch onderzoek naar de communicatie van modellen voor 'goed wonen' in België 1945-1958*, Niet-gepubliceerde doctoraatsverhandeling (Gent: Universiteit Gent. Vakgroep architectuur en stedenbouw, 2006)

John Forester, *Critical theory, public policy, and planning practice* (Albany:

State University of New York Press, 1993)

Hilde Heynen en André Loeckx, "Scenes of ambivalence. Concluding remarks on architectural patterns of displacement," *Journal of architectural education* 52, 2 (1998): 100-108

Bill Hillier, *Space is the machine. A configurational theory of architecture* (Cambridge: Cambridge University press, 1999)

Bill Hillier en Julienne Hanson, *The social logic of space* (Cambridge: Cambridge University press, 1984)

John Brinckerhoff Jackson, *A sense of place, a sense of time* (New Haven: Yale University Press, 1994)

Christian Kesteloot, "De economische determinanten van ruimtelijke structuren," *Ruimtelijke planning* 3, 20 (1994): 204-217

Le Corbusier, *La Charte d'Athènes* (Paris: Plon, 1943)

Le Corbusier en Jean Petit, *L'urbanisme des trois établissements humains*, Cahiers forces vives (Paris: Ed. de Minuit, 1959)

André Loeckx en K. U. L. Faculteit toegepaste wetenschappen, *Model en metafoor. Bijdrage tot een semantisch-praxiologische benadering van bouwen en wonen*: s.n., 1982)

Kevin Lynch, *The image of the city* (Cambridge: MIT Press, 1960)

Doreen MASsey, "In what sense a regional problem?," *Regional studies*, 13 (1979): 233-243

Eric Mumford, *The CIAM discourse on Urbanism, 1928-1960* (Cambridge, MA: MIT Press, 2000)

Ivan Nio, "Van levenswijzen tot lifestyles. over de bruikbaarheid van leefstijlen voor de ruimtelijke ordening," *Stedenbouw en ruimtelijke ordening* 83, 6 (2002): 6-9

Robert Ezra Park e.a., *The city, The heritage of sociology* (Chicago: University of Chicago press, 1974)

Fenne Pinkster en Ronald Van Kempen, *Leefstijlen en woonmilieuvorkeuren* (Utrecht: URU Faculteit ruimtelijke wetenschappen Universiteit Utrecht, 2002)

Michael Ryckewaert, "Woonpatronen in de nevelstad," *Ruimte en planning* 22, 3 (2002): 261-271

Michael Ryckewaert, "The minimal rationality of dwelling patterns in Flanders' Nevelstad," *Oase*, 60 (2002): 49-60

Michael Ryckewaert, "Woningbouw in stad en land. Marges en vernieuwende strategieën," *Stedenbouw en ruimtelijke ordening* 80, 5 (1999): 37-42

Piet Saey en Nathalie Van Nuffel, "Geografen gaan vreemd. regionale woonmarkten en ruimtelijke planning," *Ruimte en planning*, 1 (2006): 9-21

Jan Schreurs e.a., *Onderzoek naar het omgaan met richtdichtheden*, Onderzoeksrapport (Leuven: ASRO KULeuven / Werkplaats voor architectuur, 1998)

Cornelis Van Eesteren en Vincent Van Rossem, *Het idee van de functionele stad. Een lezing met lichtbeelden van 1928* (Rotterdam: Nai, 1997)

Brecht Vandekerckhove, Marie Le Roy en Raf Myncke, *Op zoek naar een ruimtelijke indeling voor woononderzoek en woonbeleid in Vlaanderen* (Brussel: SumResearch / Kenniscentrum duurzaam woonbeleid, 2005)

Robert Venturi, Denise Scott Brown en Steven Izenour, *Learning from Las Vegas* (Cambridge (Mass.): MIT press, 1972)

Robert K. Yin, *Case study research. Design and methods*, Applied social research methods series, 3, vol. 5 (London: Sage, 2003)